

Сарајевски атентат

ОБАВЕШТАЈНА ЕНИГМА

Да ли су бечки владајући кругови, можда, желели да аустроугарски престолонаследник страда у Сарајеву? Обавештајни подаци о позадини атентата на престолонаследника, можда чак и њихов изостанак у случајевима када је требало да чине квалитетну основу за доношење правовремених одлука о току Фердинандове посете Сарајеву, намећу нова питања о умешаности бечких буржоаских кругова у атентат који је изменио историју Европе.

Пишу
Милан МИЈАЛКОВСКИ
Звонимир ПЕШИЋ

ОБАВЕШТАЈНА ЕНИГМА

Међународни догађаји после атентата у Сарајеву одвијали су се веома динамично и катаклизмично. Без поузданих доказа, Хабзбуршка монархија је за атентат оптужила Краљевину Србију, којој је 23. јула упутила ултиматум, а 28. јула 1914. објавила рат.

После инспекције војних маневара у околини Сарајева, аустроугарски надвојвода и престолонаследник Хабзбуршке монархије Франц Фердинанд је, ујутро 28. јуна 1914, специјалним возом допутовао у главни град Босне и Херцеговине. Колона од шест возила у 10 часова кренула је Апеловом обалом покрај Миљацке и у 10 сати и 10 минута, када је поворка пролазила покрај зграде полицијске станице, један високи младић, у црном сакоу и црном

Оскар Поћорек

шеширу, бацио је ручну бомбу на Фердинандов аутомобил. Међутим, бомба је пала на спуштени кров аутомобила и откотрљала се низ улицу. Експлодирала је испод следећег возила у колони.

Фердинандов аутомобил је, убрзавши кретање, стигао испред зграде Градске већнице, где је престолонаследник гласно рекао: „То је неки лудак. Господо, наставимо по програму”. Након завршене свечане церемоније у Већници и незнатне измене протокола посете, по одлуци надвојводе, колона аутомобила је у 10 и 45 наставила Апеловом обалом. После извесног времена, генерал Поћорек, који је био у надвојводином аутомобилу, наредио је возачу да заустави возило, јер се креће погрешним правцем. У том тренутку, један од младића који су се налазили у маси, на неколико корака од надвојводе, потегао је пиштољ и пуцао у њега. Полицајац окренут маси приметио је опасност и покушао да спречи атентатора, али је онемогућен ударцем човека који је стајао близу. Атентатор је с два револверска хица убио надвојводу и војвоткињу Софију. У 11 сати и 30 минута, 28. јуна, њихова смрт је и званично проглашена.

Међународни догађаји после атентата у Сарајеву одвијали су се веома динамично и катаклизмично. Без поузданих доказа, Хабзбуршка монархија је за атентат оптужила Краљевину Србију, којој је 23. јула упутила ултиматум, а 28. јула 1914. објавила рат. Затим, 1. августа, Немачка је објавила рат Русији, 3. августа Француској, а 4. августа Велика Британија је објавила рат Немачкој. Тако је почео Први светски рат, касније, с разлогом, назван Великим, који је трајао до краја 1918. године.

Мада су Аустроугарска и Немачка истицале да је атентат у Сарајеву узрок Првом светском рату, већ је тада било јасно, а доцније и потврђено, да је атентат представљао само повод за рат. Наиме, главни узрок рату била је необуздана намера тадашњих ривалских великих европских сила да оружјем оснаже своје геополитичке амбиције, не обзирајући се на права других народа.

Атентатори Недељко Чабриновић и Гаврило Принцип лишени су слободе одмах после изведених напада. Наредних дана, ухапшени су и остали чланови атентаторске групе (Данило Илић, Трифко Грабеж, Цветко Поповић и Васо Чубриловић) осим Мухамеда Мехмедбашића који је успео да пребегне у Црну Гору. За време истраге откривени су и ухапшени готово сви њихови саучесници и помагачи.

У вези с атентатом у Сарајеву оптужено је 25 особа, од којих је осуђено 16 (пет на казну смрћу и 11 на затвор од три до двадесет година), а ослобођено осам лица (Мехмедбашић је био ван домањаја окупационих власти).

Оптужница је предата оптуженима 28. септембра 1914, а судски претрес је започео 12. октобра и трајао до 23. октобра. Суђење је одржано у Војном суду у Сарајеву. Државни тужилац је оптужио 22 лица за покушај „да се на силу измени опсег подручја земаља Аустроугарске монархије, да се, наиме, Босна и Херцеговина отргну од Монархије и припоје Краљевини Србији”, као и да су одго-

ворни за „потајно уморство из заседе“. Остала три лица оптужена су као саучесници. У исти мах, 80 лица било је позвано да сведоче, а током расправе прочитан је обиман доказни материјал.

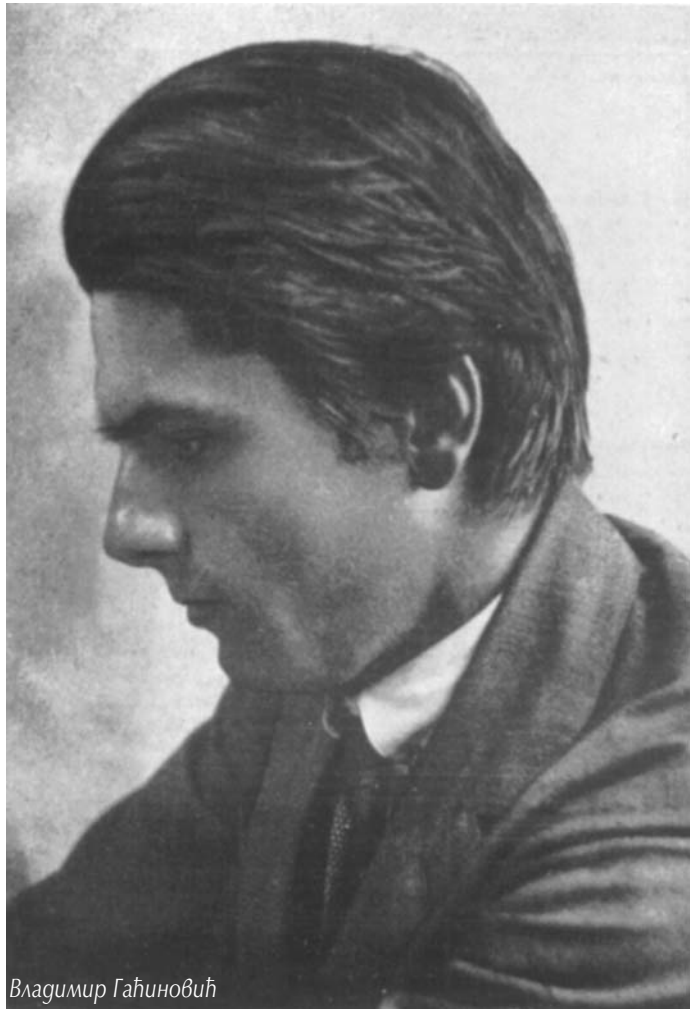
Пресуда је прочитана 28. октобра 1914. године. Члановима атентаторске групе, који су на дан атентата имали конкретна задужења у вези с извођењем напада на Фрању Фердинанда, изречене су следеће казне: Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић и Трифко Грабеж били су осуђени на казну затвора од 20 година, Васо Чубриловић на 16 година и Цветко Поповић на 13 година затвора.

СУМЊИВО АМНЕСТИРАЊЕ ПОДСТРЕКАЧА

Садржај телеграма размењених између посланика Краљевине Србије у Бечу и Министарства иностраних дела Србије у периоду од 28. јуна до 23. јула 1914. и ултиматума Аустроугарске тог дана упућеног Србији, основано указује на то да су Хабзбуршке власти у анализи атентата, уместо неопходног реализма и темељности показале брзоплетост, једностраност, необузданост и тенденциозност

Свесно учињеним погрешкама, упркос раном откривању непосредних извршилаца убиства надвојводе Фердинанда, занемарени су покретачи атентата, чиме је обезбеђена трајна енигматичност тог трагичног догађаја.

Само дан после атентата, посланик Србије у Бечу известио је Београд да аустроугарске власти у описивању и објашњавању атентата изражавају тежњу да се обавезно доведе у везу са званичном Србијом. Писао је да су у Бечу упорно истицали да су се атентатори у Београду дружили са комитом Миланом Цигановићем, да их је унајмила београдска „Народна одбрана“ и да су бомбе и револвере добили у Београду. Већ 2. јула посланик Србије у Бечу известио је да ће Беч, иако се истрагом о атентату није дошло до доказа у уплетености Србије, на томе сигурно инсистирати. Његове слутње су се обистиниле, јер је Беч, упркос томе што није прибавио поуздана сазнања о покретачима атентата, у ултиматуму Србији од 23. јула, изнео „про-

Владимир Гашиновић

верене“ чињенице о „кривици“ званичне Србије и захтевао да аустроугарске полицијске службе истражују у Србији.

Аустроугарски ултиматум Србији садржао је 10 захтева, а за одговор Србије остављено је 48 часова. Захтевано је распуштање друштва „Народна одбрана“, уклањање из војске свих официра умешаних у пропаганду против Аустроугарске, чија имена ће накнадно бити саопштена, притварање мајора Танкосића и цивила Милана Цигановића и осталих. Посебно су били понижавајући захтеви у тачки 5. којом се тражило „Да прими сарадњу у Србији органа Ц. Краљ. Владе ради угушивања превратничког покрета против територијалног интегритета Аустроугарске монархије“ и тачки 6. којом је захтевано „Да отвори судску истрагу над оним присталицама у завери од 28. јуна 1914. који се налазе на територији српској, органи које упути Аустроугарска Влада узеће учешћа у овој истрази“.

Уз ултиматум је приложен Мемоар о резултатима истраге у Сарајеву, односно тврдње о томе да су заверу сковали у Београду Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић, лице под именом Милан Цигановић и Трифко Грабеж, а уз припомоћ мајора Војислава Танкосића, затим, да су атентатори добили шест бомби и четири револвера и оспособљени су за руковање оружјем у Београду, да су пребацивање

атентатора у Босни омогућили капетани пограничног одреда у Шапцу (Раде Поповић) и у Лозници и цариник Радивоје Грбић. У тим документима су регистровани „сви“ учесници (налогодавци, организатори и извршиоци), осим аутентичних (младобосанци) и аустроугарских власти – главних узрочника атентата, као и одговорност њене обавештајне компоненте.

Евидентно је да се Аустроугарска представила као тужилац, судија и извршилац пресуде, односно субјект који је установио све чињенице у вези с атентатом. У ствари, била је нестрпљива да што пре отпочне са „кажњавањем кривца“, што је и покушала, тачно месец дана након атентата (28. јула 1914.) када је објавила рат Србији. Не сачекавши изрицање пресуде оптуженима за атентат (28. октобра 1914) 12. августа извршила је агресију на Србију. Тиме је Аустроугарска, „затворила“ случај атентата у Сарајеву, односно отворила могућност да свако заинтересован за тај случај истину о њему установљава на основу субјективне процене, посебно у погледу идентификовања налогодавца (или више њих).

ПОЖРТВОВАНИ МЛАДОБОСАНЦИ

Имајући у виду испреплетеност бројних посредних и непосредних актера у атентату у Сарајеву, чији је репрезент, Гаврило Принцип, пуцао на наследника аустроугарског престола, потпуно је јасан циљ због којег је Фердинанд убијен. Међутим, није познато зашто је Принцип, упркос покушају појединаца да га, у критичном тренутку, одврате од атентата, одбио да се повинује сугестијама о његовом обустављању.

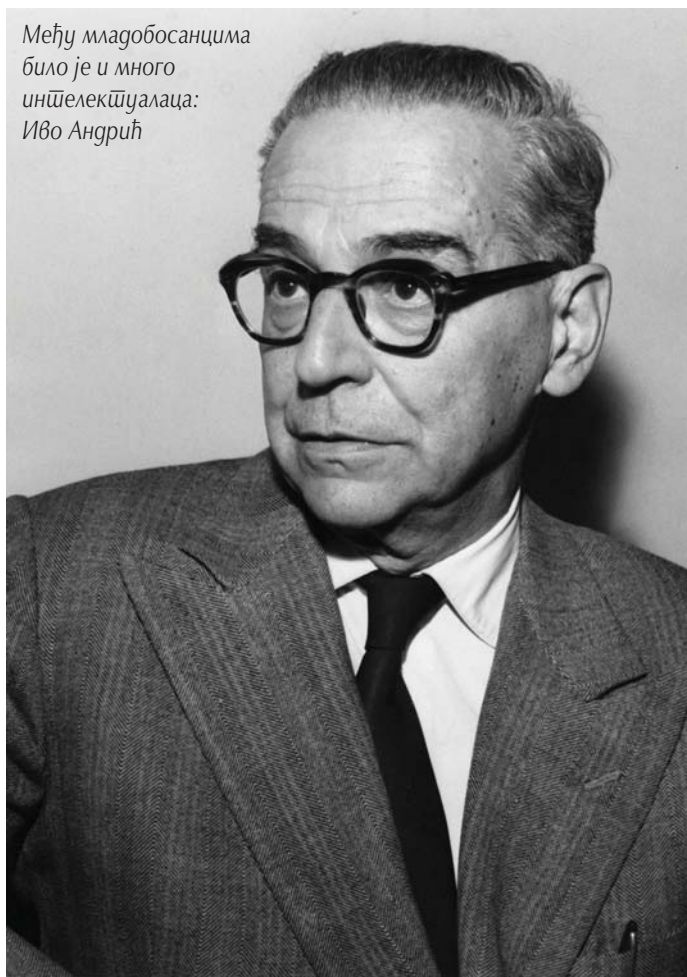
Революционар Принцип, као и остали припадници Младе Босне сматрали су да не припадају себи, него народу и историји. Стога их је карактерисала максимална пожртвованост. Сматрали су да ће личним примером најефикасније подстаћи народ на револуцију, да би масовним оружаним отпором против аустроугарског окупатора изборили слободу. Руковођен тиме, Принцип је убио највишег представника окупационе власти Франца Фердинанда и о томе сачувао тајну, пошто ни изложен најтежем мучењу у затвору није одао главног налогодавца (Владимира Гађиновића). С тим у вези, упутно је имати на уму забелеш-

ку коју је оловком написао у књизи Јасија Торунде: „Кад се земљаци сретну и друге приче“, а која гласи: „Што твој непријатељ не треба да зна, то немој рећи ни свом пријатељу. Ако тајну прећутиш, онда је она мој роб. Ако је кажем ја сам њен роб. На дрвету ћутања виси његов плод, мир. Ништа не рећи, ништа не веровати“.

Да би се разумео карактер комуникације између актера у Сарајевском атентату и, наравно, међуоднос тих актера и Гаврила Принципа, неопходно је имати у виду кључне догађаје у Босни и Херцеговини од 1875. до 1914. године. Зашто од 1875. године? Зато што се те године, као одговор на терор турског окупатора српски народ дигао на устанак, који је окончан 1878. године. Устаници нису остварили циљ – ослобођење и уједињење са Србијом и Црном Гором, од којих су, осим политичке подршке, имали и незнатну другу врсту помоћи.

Наиме, у пролеће 1876. године устаници из Босне, 20. јуна, прогласили су своје уједињење са Србијом, а устаници из Херцеговине изјаснили су се за Црну Гору. Нису остварили циљ, између осталог, зато што Хабзбуршка Монархија најпре суптилно, а потом и отворено успротивила јачању (и проширењу) Србије. У јуну 1878. године европске велике силе сазвале су Берлински конгрес на којем је одлучено о територијалном прекомпоновању Балкана:

*Међу младобосанцима
било је и много
интелектуалаца:
Иво Андрић*

Аустроугарска је добила мандат да окупира Босну и Херцеговину, Србија и Црна Гора су незнатно прошириле своју територију и створена је Бугарска.

Тиме што је у Босни и Херцеговини 1878. године турски окупатор замењен аустроугарским, положај српског народа није битније промењен набоље. Новим окупатором нису били задовољни ни муслимани ни Хрвати. Временом, најпре код Срба, отпочео је национално-ослободилачки отпор окупатору, чије језгро су чинили омладинци – ђаци и студенти. Због немогућности да слободно изражавају свој политички циљ и програм, почев од 1896. године, стварали су тајна друштва и предузимали разноврсне делатности ради револуционисања целокупног становништва. Није установљен укупан број тајних ђачких друштава која су представљала окосницу револуционарног ослободилачког покрета познатијег као Млада Босна. Реч је покрету који није имао јединствену организацију ни изграђену идеологију и програм, осим заједничког циља – револуционарно уништење Хабзбуршке монархије ради ослобођења народа и стварање заједничке државе Јужних Словена. Младобосанце је легитимисало сазнање о нужном отпору аустроугарском окупатору ради националног ослобођења свог и свих народа у Босни и Херцеговини и одлучно ангажовање у том смислу, чији су важан садржај представљали атентати, чињеница коју је потврдио Богдан Жерајић атентатом на генерала Варешанина 1910. године и Гаврило Принцип убиством Фердинанда 1914. године.

УЛОГА ПОКРЕТА ЗА УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСТВА

Као одговор на противзакониту аустроугарску анексију Босне и Херцеговине 7. октобра 1908. године, у Србији је, због неспремности војске за рат, али и спутавања Србије од стране великих сила, конституисана невладина патриотска организација „Народна одбрана” са задатком да брани српске националне интересе

Тај покрет, ангажован на окупљању добровољаца, првих месеци постиже велики успех: „У Србији су основана 223 подбора, а за добровољце се пријавило око 5.000 људи”. Након што је окончана Анексиона криза (крајем марта 1909.), „Народна одбрана” је задржала мисао

Франц Фердинанд:
„У Аустроугарској
још је само
аустроугарски
јоданици.”

о уједињењу свих Срба, али је битно модификовала свој програм. Определила се да предавањима из разних области друштвеног живота и добро осмишљеним патриотским манифестацијама у Србији и ван ње, развија свест о пресудном значају народног јединства.

Више стотина добровољаца у српским комитетским саставима у Првом балканском рату 1912. године, из крајева под аустроугарском влашћу, представљали су респектабилан успех деловања „Народне одбране”. Међутим, многи борбени (револуционарно-офанзивни) чланови и поборници „Народне одбране” нису били задовољни њеним новим, културно-дефанзивним идентитетом. Стога су, у складу са оценом да „Народна одбрана” није урадила довољно, нити оно што су сматрали да треба да се уради, 9. маја 1911. године основали тајну организацију под именом „Уједињење или смрт”, познатију као „Црна рука”. Реч је о организацији основаној у циљу уједињења српства која „претпоставља револуционарну борбу културној борби” и „стога јој је институција апсолутно тајна за шири круг” (чл. 1. Устава), која „спроводи активности на свим територијама на којима живе Срби и ван граница Србије, бори се свим средствима против непријатеља ове идеје...” (чл. 2. Устава). Употреба свих облика борбе против непријатеља уједињења српства ван Србије претпостављала је и атентаторски облик.

После балканских ратова, младобосанци – добровољци, бивше комите (српски четници) са богатим борбеним искуством, нису смели да се врате у родни крај. Остали су у Србији и многи од њих постали чланови организације „Уједињење или смрт”. У пролеће 1914. године, након што су сазнали да ће аустријски престолонаследник Фрањо Фердинанд посетити Босну, наводно су основали тајну организацију под називом „Смрт или живот”, чија правила деловања су била слична правилима деловања „црно-рукаца”, а њени чланови су могли бити само Срби из Босне и Херцеговине. На списку кандидата за пријем у ту тајну организацију се налазило укупно 19 омладинаца „косовских осветника”, међу њима Недељко Чабриновић и Гаврило Принцип, који су наводно положили заклетву у кафани „Златна Моруна” у Београду.

НЕПРЕКИДНИ ОБАВЕШТАЈНИ РАТ

Прегледом динамичног процеса ухођења Краљевине Србије у режији аустријских шпијуна може се установити да је аустроугарска обавештајна служба располагала рекспектабилним фондом информација, посредно и непосредно повезаних за атентат на Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године, које су, претпоставља се, биле доступне и хабзбуршкој политичкој елити

Стога је велика непознаница зашто аустроугарске власти нису адекватно искористиле расположива сазнања да спрече атентат, и када се атентат већ догодио, да допринесу утврђивању истине. Међу бројним претпоставкама у вези с наведеним, највероватнија је следећа: спектакуларан трагичан догађај какав је био атентат у Сарајеву, представљао је повољан моменат и неочекивану изванредну прилику да екстремни део хабзбуршке политичке елите своју акумулирану агресорску нестрпљивост према Србији, посебно изражену у периоду после 1903. године залагањем за остваривање животног циља („заштита Монархије је могућа само обрачуном са Србијом“), брзо и лако тријумфално оствари, јер се руководила проценом да Србија, изнурена у два балканска рата, није способна да брани своју политичку независност.

Такву претпоставку поуздано су у критичном тренутку, потврдиле и аустроугарске власти. Одмах после атентата, а и касније, подмукло су је одржавале, што не изненађује, будући да је била евидентна и неколико година пре атентата. Зато је улога аустроугарских власти у обезбеђивању трајне енигматичности атентата на аустријског престолонаследника Фрању Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године била пресудна.

О томе сведочи и податак да је 13. јула 1914. године, када је истрага у вези са атентатом дошла до релевантних чињеница о свим непосредним учесницима и техничким припремама, из Беча у Сарајево допутовао виши чиновник Заједничког министарства др Фридрих Визнер, са задатком да кроз непосредан разговор са судијом који је

Недељко Чабриновић

водио истрагу Леоном Пфефером, „сазна истину“. Визнера је нарочито занимало „у коликој је мери званична Србија уплетена у атентат“ и од Пфефера добио извештај „...да се из истраге није могло установити, да би у њега била уплетена и званична Србија; већ напротив, да из исказа осумњичених, те из припрема за атентат и начина како су атентатори путовали, јасно произилази, да су се они скривали пред званичном Србијом... да су у Србији морали бити у претходном споразуму с атентаторима Цигановић и мајор Танкосић, којег Принцип још није одао, те погранични официри; а у Босни, Данило Илић, Вељко Чубриловић и Мишко Јовановић“. У складу с тим, Визнер је известио Беч, да се из истражног списка о атентату не може установити веза са званичном Србијом, односно у депеши је навео да „...Нема апсолутно никаквих доказа, да би Српска Влада знала за атентат, или за његову припрему, као ни за то да је она припремала оружје у ту сврху. Напротив, има много елемената којима би се могло утврдити немогућност тога...“. То, међутим, није задовољило др Фридриха Изнера. Зато су на сцену ступили обавештајци.

ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА У СРБИЈИ И АУСТРОУГАРСКОЈ

Обавештајна компонента Краљевине Србије у војсци конституисана је 1876. године и затим више пута реорганизована

Основан почетком 1910. године под називом Обавештајни одсек, обављао је обавештајне и контра-обавештајне послове у војсци, да би 1912. године био преименован у Обавештајно одељење Врховне команде српске војске. Обавештајно одељење српског Главног ђенералштаба је, преко својих извршних органа, односно обавештајних официра (секција) при командама армија и дивизија, граничних официра (центара, рејона) и војнодипломатских представника, обавештајно обезбеђивало одбрамбени систем Србије. Офанзивну обавештајну дела-

Трифко Грабеж

тност приоритетно су реализовали такозвани гранични рејони, „посебни обавештајни центри у пограничним областима према Турској и Аустроугарској, у чијем су саставу деловали надзорни официри”. Они су формирани средином 1911. године, и то: Врањски, Рашки и Јаворски према Турској и Шабачки, Лознички и Ужички према Аустроугарској. Надзорни гранични официри имали су две групе задатака: „да организују обавештајне мреже на терену и одржавају везе и снабдевање локалних герилских одреда у окупираним српским земљама”. У ту сврху, људи ван Србије, познатији под именом повереници, представљали су њихову основну снагу за обавештајно и устаничко деловање.

Обавештајна компонента Хабзбуршке монархије чије конституисање је започето 1802. године, временом је реорганизована и унапређивана под називом Евиденцбиرو. Године 1911. чинило га је десет одсека, међу којима и Балкански, који је тежишно истраживао војну моћ Србије и Црне Горе и покрет Срба за ослобођење и уједињење. Истовремено, предузимао је разноврсне субверзивне акције против српских интереса. Евиденцбиро је, посредством агентуре и резидентуре у Србији (Београду, Нишу и Неготину) и обавештајних центара у Темишвару, Загребу, Сарајеву и Петроварадину са великим успехом откривао виталне тајне Краљевине Србије, које је самостално и са другим аустроугарским субјектима користио за извођење субверзивних акција против Србије. Био је на сцени жесток шпијунски рат између српских и аустријских обавештајаца, рат у којем су запажену улогу имали „невладини колективитети” попут „Народне одбране” и организације „Уједињење или смрт”.

ОДЛУЧНОСТ И ТАЈНОВИТОСТ ГАВРИЛА ПРИНЦИПА

Основана је констатација да је Владимир Гађиновић, као својеврсни лидер младобосанаца, изабрао Гаврила Принципа за атентатора и наложио му извођење атентата на Фердинанда.

На суђењу је, међутим, Принцип негирао ту оптужбу. „Што се нама хоће сугерисати да је неко био иницијатор, то није истина. У нама је никла идеја, те

смо учинили атентат. Волели смо народ”, била је последња Принципова изјава у истражном поступку у Сарајеву.

Гафиновић је упознао Принципа у Сарајеву, у пролеће 1912. године и потом се видео с њим у току лета те године у Београду. Та два контакта су била довољна да изврши на Принципа дубок утицај и оцени његове опште и посебне фанатичне национално-револуционарне и атентаторске способности. С тим у вези младобосанци Мустафа Голубић и Павле Бастајић рекли су Гафиновићевом пријатељу Виктору Сержу, а он то објавио у једном париском часопису: „Он је сусрео Принципа у Београду 1912. Он је Принципа припремио на акцију и жртву”. Наведена сазнања подударна су Принциповој изјави након првог саслушања после атентата, да је „још пре две године наумио да изврши атентат на коју истакнуту личност, која репрезентује власт у Аустрији”.

Темељна анализа расположивих сазнања о атентату на престолонаследника, међутим, указује на то да је Принцип рекао истину, јер младобосанци су деловали и жртвовали се из убеђења. Тиме је отклонио сваку сумњу да су он и други учесници у атентату нечији агенти или плаћеници. Међутим, Хабзбуршка монархија није уважила његово искрено признање, па стога није истраживала кључну атентаторску улогу младобосанаца, већ је неосновано оптужила званичну Србију. Ради потврђивања Принципове изјаве, осврнућемо се на карактер Принципове комуникације са Владимиром Гафиновићем, зачетником атентата у Сарајеву и његове комуникације са младобосанцима, бившим комитама у Србији.

Владимир Гафиновић је у школској 1913/14. години у Лозани у Швајцарској, несумњиво и по налогу црнорукаца, развио снажну револуционарну делатност међу младобосанцима, односно усмеравао њихову делатност у Аустроугарској. Њега је крајем маја 1913. године у Лозани посетио Данило Илић, који је пре тога намеравао да изврши атентат на босанског поглавара генерала Поћорекa. По повратку из Лозане у Сарајево, Илић је донео поруку омладинцима од Гафиновића, „да би требало да падне глава једног од највећих”.

Међутим, припреме за атентат су привремено обустављене зато што је Данило Илић, сазнавши за мучки напад Бугара на Србију (29. јуна 1913. на Брегалници) кренуо да као добровољац учествује у рату и вратио се у Сарајево тек крајем октобра или почетком новембра те године. Гафиновић није био обавештен о узроку прекинуте везе са Илићем, па су зато он и Мустафа Голубић у децембру 1913. године позвали Мухамеда Мехмедбашића да дође у Тулузу у Француску. У другој половини јануара 1914. године Гафиновић, Голубић, Мехмедбашић и неки Пољак су на састанку у Тулузу одлучили да Мехмедбашић изврши атентат на Поћорекa у Сарајеву на дан устоличења реис ул улеме, 26. марта 1914. године. На том састанку Гафиновић је још предложио

да треба формирати једну специјалну организацију за предузимање атентата.

Мехмедбашић је у складу са задатком добијеним у Тулузу, марта 1914. допутовао у Сарајево. Ту га је један од чланова Младе Босне, учитељ Никола Тришић, повезао са Илићем. Међутим, Илић га је обавестио да припремају атентат на Фрању Фердинанда. Илић је, у ствари, поступао у складу са Гафиновићевим захтевом упућеним писмом Принципу у Београд (средином јануара 1914. године). Будући да је Илић био упознат са садржајем тог писма (Принцип га је обавестио да је добио налог да организује атентат на Фердинанда) објаснио је Мехмедбашићу да је атентат на Поћорекa у наведеним приликама непрофитабилан. Упознао је Мехмедбашића да припремају атентат на Фердинанда и пошто је добио његову сагласност да учествује у њему, рекао му је да ће га позвати у Сарајево када буде потребно. Гафиновић

Гаврило Принцип

је, у поменутом писму Принципу, поред осталог „нагласио да ће се у вези са извршењем атентата усмено договорити и позивао Принципа и Илића да дођу у Лозану на договор”.

Средином априла 1914. године Илић је добио писмено обавештење од Принципа из Београда да ће обезбедити оружје за атентат и захтевао од њега да пронађе још неколико другова за атентат. Тим поводом Илић се састао са Мехмедбашићем у Мостару и обавестио га да је оружје обезбеђено. После тог састанка у Мостару, Илић и Мехмедбашић су поштанском картом шифровано обавестили Гађиновића у Лозани о припремама атентата. Његов одговор Мехмедбашићу, такође једном поштанском картом, био је охрабрујући: „Напред лафови”, чиме је казао да је разумео и подржава њихову одлуку. Илић је после придобијања Мехмедбашића за атентат регрутовао омладинце Васу Чубриловића и Цветка Поповића и затим Принципу, шифрованим писмом, одговорио да оружје набави за петорицу или шесторицу учесника.

Постоје опречна мишљења о томе зашто Принцип и Илић нису путовали у Лозану да са Гађиновићем договоре појединости о атентату. Међутим, то није зауставило припреме, које су се паралелно одвијале у Београду и Сарајеву. С тим у вези, треба имати у виду тврдњу црнорукаца да је атентат на Фердинанда њихово дело. Директрису те тврдње чине црнорукци Драгутин Димитријевић Апис, Владимир Гађиновић, Љубомир Вуловић, Раде Малобабић, Војислав Танкосић, Ђуро Шарац и Милан Цигановић.

АПИСОВА УЛОГА

Као кључни доказ узима се поверљив рапорт пуковника Аписа, који је поднео Војном суду за официре у Солуну 28. марта 1917, у којем признаје да је он наложио атентат на Фердинанда

На суђењу Аписовој групи коришћен је његов рапорт у коме каже да је Раду Малобабића ангажовао као шеф Извештајног одсека Главног ђенералштаба ангажовао да организује извештајну мрежу у Аустроугарској... „Осећајући да се Аустрија спрема за рат са нама... ангажовао сам Малобабића, да приликом заказаног доласка Фердинандовог у Сарајево, организује атентат на њега... Малобабић је извршио мој налог, организовао је и извршио атентат”. Имајући у виду, с једне стране, Аписову обавештајно-завереничку опрезност (изнео је контроверзне чињенице) и, са друге стране, да власти нису провериле истинитост рапорта (јавност је његов садржај сазнала тек 1953. године), а посебно чињенице о атентату у Сарајеву, које ни-

су сагласне у Аписовом рапорту, то наводи на закључак да рапорт не може представљати поуздан доказ.

Наиме, Влада Србије је, на основу оперативних сазнања Министарства унутрашњих дела о томе да су гранични официри у Подрињском округу крајем маја 1914. године пребацили извесну количину оружја у Босну за Раду Малобабића, покренула истрагу, у оквиру које су, од пуковника Аписа, шефа Извештајног одсека српског Главног ђенералштаба, руководиоцу граничних официра, тражили и добили писани извештај. Пуковник Апис је у том извештају навео да је Малобабић повереник српске обавештајне службе, да је са мајором Вуловићем отпутовао из Београда за Лозницу и понео поменуто оружје намењено повереницима у Аустроугарској. Међутим, није навео ниједну чињеницу у вези с атентатом у Сарајеву. Власти су проверавале Аписов извештај, тако што су начелника судства Министарства војног пуковника Станка Цветковића, средином јуна, упутиле да спроведе тајну истрагу у Подрињском округу. Цветковић је обавио разговор са лицима осумњиченим за пребацивање оружја и особама које су регистровале такву делатност и прибављена писана сазнања, која нису завођена у званичне протоколе, са рефератом предао министру војном Стефановићу, а он председнику владе Николи Пашићу. Међутим, загонетно је то што материјали (списи) о тајној Цветковићевој истрази нису никада пронађени, а његова сећања о томе, након тридесетак година, нису била поуздана.

Консултовањем доступних извора у вези са наведеним, може се закључити да постоје многе нејасноће. Прво, пуковник Апис у извештају из јуна 1914. године не помиње ништа у вези с атентатом у Сарајеву. Друго, у том извештају, као и у поверљивом рапорту у Солуну (1917) не помиње мајора Танкосића, који је у аустроугарском ултиматуму Србији 23. јула 1914. године идентификован као кључна особа у припремању атентата. Треће, атентаторска тројка (Принцип, Грабеж и Чабриновић) примила је у Београду четири револвера и шест бомби, а оружје за које је водила истрагу Влада Србије било је намењено Малобабићу, односно повереницима у Босни. Четврто, током истраге у Сарајеву није се дошло до ниједног податка који је повезивао Гађиновића и Малобабића са убиством Фердинанда. Напротив, помињу се Танкосић, Цигановић и гранични официри у Подрињском округу. О чему је реч?

Непосредне припреме за атентат у Сарајеву почеле су половином марта 1914. године, када је објављена вест о Фердинандовој посети Сарајеву, а раније их је иницирао Владимир Гађиновић посредством Данила Илића у Лозани, крајем маја 1913. и Гаврила Принципа, писмом у јануару 1914. године. Михајло Пушара, члан тајног кружока младобосанаца у Сарајеву, који је 1912. године основао Гађиновић, исечак из сарајевског „Хрватског дневника” од 17. марта 1914. године упутио је писмом Недељку Чабриновићу, који је био запослен у једној штампарији у Београду, сматрајући да ће разумети поруку. Чабриновић је показао исечак Принципу и прихватио његов предлог да изврше

Драгушин Димитријевић Апис

атентат на Фердинанда. Како је Трифко Грабеж био њихов најбољи друг и њега су придобили за атентат.

Будући да су се Принцип, Чабриновић и Грабеж дружили са комитама пореклом из Босне – Ђуром Шарцем, Миланом Цигановићем и другима (обично су се састајали у кафани „Златна Моруна“), код којих је такође била присутна идеја о атентату на Фердинанду, подударност њиховог циља резултовала је чврстом сарадњом ради остварења тог чина. Комите су потенцијалним атентаторима предочиле да ће их снабдети оружјем посредством мајора Танкосића. Иначе, Танкосић је био један од престижних четничких вођа и најближи сарадник пуковника Аписа.

Верује се да су Принцип, Чабриновић и Грабеж 25. маја 1914. године, посредством Цигановића остварили контакт са Танкосићем. Наиме, Цигановић и Грабеж су отишли код Танкосића кући где им је обећано да ће добити један револвер да се обуче да пуцају. Атентаторе је 26. маја један комита обучавао у гађању пиштољем и употребом ручне бомбе у Топчидерској шуми, да би 27. маја увече добили четири револвера, шест бомби и капсулу цијанкалија.

Сутрадан, 28. маја ујутро, кренули су из Београда паробродом за Шабац, одакле су возом путовали до Лознице, где су се 30. маја раздвојили. Чабриновић је, после предаје оружја Принципу, посредством повереника „Народне одбране“ Јаковљевића и Дакића, са путном исправом из Малог Зворника чамцем прешао у босански Велики Зворник, где је преноћио и 31. маја отпутовао за Тузлу, где је сачекао Принципа и Грабежа. Они су у ноћи 1. јуна опет посредством повереника Народне одбране Миловића и Мићића, илегално прешли у Босну. Путујући пешке и запрежним колима, 3. јуна ујутро стигли су Тузлу, где су се састали са Чабриновићем и тог дана увече кренули возом за Сарајево, где су стигли 4. јуна. Оружје атентатора је остало код повереника „Народне одбране“ у Тузли Мишка Јовановића, а од њега га је 15. јуна преузео Данило Илић и пренео у Сарајево. Данило Илић је неке атентаторе наоружао само један дан пре атентата, а неке на сам дан атентата.

Имајући у виду наведене чињенице до којих се дошло током истраге, а и мемоарска сећања и друге изворе о атентату у Сарајеву, посебно Аписову тврдњу да је преко Малобабића организовао и извео атентат и тврдње других „црнорукаца“ да је Апис покушао да обустави атентат, али да је Принцип чврсто остао при својој одлуци,

поново искрсава дилема о томе ко је стварно наложио и организовао Фердинандово убиство у Сарајеву. Утврђено је да је Илић 16. јуна 1914. године путовао у Славонски Брод, где се срео са Ђуром Шарцем који му је пренео наређење „црнорукаца“ о обустављању атентата. Стога је Илић после повратка у Сарајево покушао да одврати Принципа и друге атентаторе од извођења атентата.

Уколико су „Црна рука“ и њен истакнути члан Апис заиста наложили обустављање атентата, у том случају питање је како третирати његово признање у поверљивом рапорту да је он преко Малобабића извео атентат. Једна од реалних претпоставки јесте да је атентат извела тајна организација „Смрт или живот“, на чијем је челу био Ђуро Шарац. Реч је о „организацији која је имала задатак да у споразуму са друговима који су се налазили у Босни убију Фердинанда приликом његовог доласка у Босну“. На крају, нужно је истаћи да у атентату на аустријског престолонаследника Фрању Фердинанда у Сарајеву није учествовао ниједан држављанин Краљевине Србије.

БЕЧКИ ОБАВЕШТАЈЦИ НАДЗИРАЛИ ЦРНОРУКЦЕ

Револт поводом анексије Босне и Херцеговине и опасног приближавања Аустроугарске, у Србији је изражен и формирањем народних патриотских, данас бисмо рекли невладиних организација, али и тајних удружења, од којих је међу најистакнутијим била „Црна рука”, односно „Уједињење или смрт”

Процес формирања тајног удружења „Уједињење или смрт” завршен је 9. маја 1911. године, када су његови оснивачи усвојили два документа – „Устав” и „Пословник”. Иако је организовано у тајности, о њему се такоређи одмах сазнало у јавности, где је прозвано „Црна рука”. По тврдњи једног аустријског историчара, наводно је Апис био тај који је првог човека владе Србије Николу Пашића лично обавестио о постојању тајног друштва „Уједињење или смрт” и од Пашића добио следећи одговор: „Ви можете радити, али ви ћете бити ухапшени кад ми то будемо хтели”. Уколико је та тврдња тачна, Пашић је остварио изречену злослутну поруку. Наиме, у пролеће 1917. године, под (лажном) оптужбом да су извели неуспешан атентат на престолонаследника Александра, ухапшено је више чланова „Црне руке” и затим осуђено на казне затвора, а Апис, Вуловић и Малобабић осуђени су на смрт стрељањем и стрељани у Солуну.

Том трагичном епилогу, познатијем као Солунски процес, претходило је вишегодишње динамично ангажовање црнорукаца, у складу са „Уставом”, операционализованом у 37 чланова, који, у сажетом смислу, одражава задатак удружења: да свим средствима, па и насилним, ради на ослобођењу и уједињењу српства. Атентат на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, 29. јуна 1914, многи сматрају делом црнорукаца. Међутим, ни после 100 година од тог догађаја није у потпуности потврђена наведена тврдња, пре свега зато што расположива сазнања указују на то да је аустроугарска обавештајна служба врло рано сазнала за постојање „Црне руке” и затим континуирано оперативно надзирала њено ангажовање.

Упркос томе, из непознатих разлога, њена сазнања о црнорукацима хабзбуршка политичка елита није узела у обзир. Штавише, у аустроугарском ултиматуму Србији (23. јула 1914) црнорукици уопште нису поменути, а поменута је „Народна одбрана”.

ИДЕЈА О АТЕНТАТУ

Тврдња Аписовог верног друга Александра Благојевића да је председник „Народне одбране” генерал Божа Јанковић био агент Евиденцбироа, свакако појачава загонетну улогу бечких обавештајаца према црнорукацима.

Александар Благојевић је, преде осталог, истицао „да је он, а не Малобабић, убедио Аписа да треба убити надвојводу аустријског како би се спречио рат” и апсолутно негирао умешаност „Народне одбране” у сарајевски атентат. С тим у вези, важно је напоменути да је и историчар Војислав Богићевић у једном документу сарајевског архива пре Другог светског рата пронашао податке да је Апис организовао атентат у Сарајеву, али их није објавио, јер је чекао да буде објављен Аписов тајни рапорт са Солунског процеса. Тек 1953. године Богићевић је, с тим у вези, објавио два ранија писма Александра Благојевића, која потврђују да Народна одбрана, која је била оптужена у аустријском ултиматуму Србији, није имала никакву улогу у Сарајевском атентату. „Све до самог тог догађаја њен председник генерал Божа Јанковић, радио је за аустријског војног аташеа. Та три велика мртва родољуба (Апис, Вуловић и Малобабић)”, тврди Благојевић, „сами су припремили и извршили то дело...”.

Аустроугарска обавештајна служба била је прилично добро обавештена о тајној организацији „Уједињење или смрт” (Црна рука), од самог њеног оснивања, све до атентата у Сарајеву. До обавештења о црнорукацима долазила је коришћењем агентуре и јавних извора, чијим синтетизовањем је имала реалну слику о њима.

Први извештај о црнорукацима аустроугарски посланик у Београду Угрон послао је у Беч

Краљ Александар

12. новембра 1911. године. У том строго поверљивом извештају изнео је „да се овде много говори о наводном постојању једног покрета међу официрима, али да нико ништа не зна нешто сасвим позитивно...“. Затим, навео је да је Црна рука тајна официрска организација, настала као израз незадовољства официра својим положајем у друштву и својим малим утицајем, чак и на војна питања, а услед концентрације власти у рукама радикала. Надаље, констатује да таквим организовањем незадовољни официри намеравају да свој неповољан друштвени статус мењају набоље политичком борбом, односно да је удружење „Уједињење или смрт“ „добило одређену политичку боју и управљено је против самовладе радикала“. У наредном периоду послао је више извештаја о црнорукцима, износећи многе појединости о њима и истицањем како је „удружење нелагодно за српску владу и зато води тајну али строгу истрагу“.

Већ 14. новембра 1911. године аустроугарски посланик је добио нове поверљиве податке о „Црној руци“ и одмах известио Беч. У том извештају, Угрон је нагласио да је нови покрет (црнорукци) у војсци пре свега „оријентисан против радикала“, да су његови чланови углавном официри београдског гарнизона, који желе да под „национално-политичком заставом“ сломе превласт радикала у земљи и да главну реч међу њима водили су завереници из 1903. године, на челу са Драгутином Димитријевићем Аписом.

Не упуштајући се у поузданост и политичку одређеност свог извора (агента), аустроугарски посланик навео је у том свом извештају: „Влада Србије је била у све упућена, али се понашала тако као да свему томе не придаје неки већи значај“. Истина је била сасвим другачија, јер је Влада Србије будно пратила струјања у војсци, ради чега је била

веома забринута и предузела извесне мере у смислу смирења незадовољства међу официрима и сређивања ситуације у војсци уопште. Најутицајнији члан Владе (Стојан Протић) узео је на себе, по договору с Пашићем, да заједно са командантом града, пуковником Божановићем, испита узроке незадовољства међу официрима и утврди шта је истина у вези са постојањем тајног удружења.

Тајна истрага о црнорукцима је још била у току, када је београдски лист „Јутро“ изненадио јавност текстом у којем је изнео да поседује списак виђенијих особа које је тајна организација „Црна рука“ осудила на смрт. На првом месту, на том списку, налазило се име Николе Пашића...

ОПТУЖБЕ ЗА ВЕЛИКОСРПСКУ ПОЛИТИКУ

**Аустроугарски војни аташе у Београду
Гелинек у свом првом извештају,
22. новембра 1911. године о програму
организације с називом „Ослобођење
или смрт“ или „Црна рука“, навео је циљ
њеног оснивања – „да оствари
великосрпску идеју“, а пошто,
„претходно из Србије одстрани сва лица
која овој идеји стоје на путу,
укључујући и самог краља Петра...“**

Анализом прибављених информација о црнорукцима, војни аташе Гелинек је закључио да официри настоје да делују политички, те уколико организација заиста обухвата 50 одсто официра, тешко се може сузбити и да ће њена активност имати одређене последице, поред осталог и по односе Србије и Аустроугарске монархије. Ова последња констатација „о могућем утицају Црнорукаца на односе између Краљевине Србије и Хабзбуршке Монархије“, указује да је она од аустроугарских обавештајаца несумњиво наглашено надзирана у наредном периоду.

Гелинек је закључио извештај констатацијом да се постојање тајне организације међу официрима може сматрати за доказано и истовремено упозорио да не постоје поуздане информације о њеном унутрашњем устројству. Такође, навео је да организација постоји „већ више месеци“ и да је јачине „више од 2.500 чланова“, а да су јој због чисто патриотских разлога у великом броју приступили млађи официри..., да су информације о планираним атентатима на поједине лидере радикала обична измишљотина, јер организација намерава да унутрашње непријатеље српства

Никола Пашић

онеспособи само легалним средствима и затим, уједињеним снагама се окрене према спољним непријатељима српства. Надаље, навео је да многи официри знају за њено постојање, али се не усуђују да нешто предузму. Тврдњу је поткрепио навођењем случаја „мајора Јовичића, краљевог ађутанта и зета министра војног, о коме је штампа писала да припада ‘Црној руци’ и знао за њено постојање од самог њеног формирања, али из страха од неких њених чланова, завереника из 1903. године, није се усуђивао да ишта против ње предузме. Коначно, поново је истакао да ће њена активност, између осталог имати одређене последице по односе српске државе према Аустроугарској”.

Солидну обавештеност Гелинека о црнорукцима потврђује његов извештај од 24. јануара 1912, несумњиво примљен од добро обавештеног агента. У њему Гелинек наводи: „Ван сваке сумње је, да у српском официрском кору владају националне и политичке амбиције, с којима се не слажу Влада и радикалне партије. По мишљењу преторијанаца међу официрима може Србија само онда напредовати, кад се са садашњим режимом темељито рашчисти – евентуално и силом”. Затим наводи да официри „Уједињење или смрт” страхују да Аустроугарска, користећи објективне слабости Турске, не окупира Санџак, јер је према одлукама Берлинског конгреса из 1878. године добила мандат да буде војно и полицијски присутна у том подручју, па и у том смислу упозоравају грађане, ради чега организација добија јак национални прилив: „Србија би морала за тај случај бити спремна за одбрану. Одушевљен војничко-политички покрет није дошао незгодно водећим политичарима – ако и док они могу да му дају правац. Тим они мисле да скрену активност „Црне руке” са унутрашњих на спољашна питања”.

Будући да су српски медији убрзо после формирања „Црне руке” објављивали информације о њеним циљевима, родољубивости, али и опасности по отаџбину, реалној или преувеличаној моћи и утицају на грађане и догађаје, као и о односу српских власти према њој, све што је објављено о „Црној руци” регистровала је аустроугарска обавештајна служба. Сазнања из јавних извора упоређивала је са оперативним сазнањима добијеним од агентуре и несумњиво била у позицији да буде добро обавештена о црнорукцима.

За аустроугарску штампу „Црна рука” је била „тајни савез” основан са задатком да ради на уједињењу свих Срба у заједници са „Народном одбраном”. У њеним текстовима, истицано је да официрска тајна организација у свом програму има и терористичке нападе. Такву тенденциозну тврдњу поткрепљивала је „сазнањима” о томе да је већ осудила на смрт више радикала, међу њима и Николу Пашића, Стојана Протића и Ацу Станојевића.

Након годину дана од формирања Црне руке, 27. јуна 1912. године, дугогодишњи агент аустроугарске обавештајне службе Тодор Стефановић Виловски, књижевник и бивши шеф српског пресбирора, предао јој је свеобухватан извештај (елаборат) о црнорукцима. Он је „Црну руку” оценио као организацију завереника из 1903. године, која не делује само против радикала, него и против краља Петра и престолонаследника Александра, и да јој је крајњи циљ да постане „господар ситуације у Србији”. Констатацију је образложио наводом да чим је Црна рука основана, њено

вођство је успоставило контакт са престолонаследником Александром, предочавајући му могућност да га „што пре” доведе на престо Србије. Међутим, Александар се поколебао, па су га вође „Црне руке” оптужиле због кршења дате речи. С тим у вези је констатовано: „У својој недоумици или још више из страха да се не сазна за његове везе са Црном руком, Александар је направио грешку, што је све што је знао саопштио Влади, рекавши да га је Црна рука хтела да наведе на државни удар против рођеног оца. Да би то и доказао, Александар је извршио притисак на неколицину верних официра, потпуковника Бајрактаревића и мајора Живковића, да сведоче против својих колега у циљу подизања оптужнице против њих за дело злочина против владара. Поступивши тако, Александар је превидео стварну моћ официра који су припадали Црној руци. Наиме, они су поставили захтев да се спроведе истрага, убеђени да ће се она завршити у њихову корист, што се и догодило, јер је министар војни био је њихов човек, као и командант Дунавске дивизије Божановић, који је био надлежан да испита оптужбе... Кад је дошло до расправе, сви су официри изјавили да они са некаквом акцијом, за коју денунцијанти настоје да их окриве, немају никакве везе и да су, када су сазнали да Александар жели да се докопа круне свога оца, овога озбиљно упозорили на последице тога и од свега га одвратили. Први који је црнорукцима поверовао, био је краљ Петар. Прочитавши протокол комисије, изјавио је да он у изјаве својих официра уопште не сумња...”.

Овакав nelaгодан завршетак истраге за будућег краља представљао је увод у још оштрија сукобљавања Александра и црнорукаца наредних година. Такав завршетак истраге истовремено је представљао почетак стварања још једне струје у војсци, фракције која је добила назив „Бела рука”, у којој је Петар Живковић, дотадашњи црнорукац постао вођа белорукаца, који су коначно победили инсценираним Солунским процесом 1917. године.

Треба истаћи да је у том извештају аустроугарски агент Виловски саопштио да је „Црна рука” припремила терен за организовање једне неутралне политичке странке, чији би принципи требало да задају смртни ударац штетном радикализму и да црнорукци отворено говоре да ће „у датом моменту краљу Петру бити изражена жеља да учини крај радикалском ошарењу, а он ће бити, ваљда, толико паметан да се не супротстави овој оправданој вољи”.

Два месеца касније, у августу 1912. године, новинар, агент аустроугарске обавештајне службе Милан Плут из Земунa, предао је извештај о црнорукцима, тврдећи да спремају преврат у Србији који ће „известити у часу продора Аустро-Угарске у Стару Србију. Црна Рука ће срушити владу, увести војну диктатуру и ступити у рат”. Такође, саопштио је чињенице о односима између удружења „Народна одбрана” и „Уједињење или смрт”, констатујући да између њих не постоје ближе везе, јер у „Црној руци” су претежно официри завереници, док је на челу „Народне одбране” њихов противник, генерал Божа Јанковић. По његовим сазнањима, Народна одбрана тежи више за радом у иностранству, а „Црна рука” се спрема за превласт у Србији.

Солидну обавештеност Аустроугарске монархије о Црној руци потврдио је и аустријски историчар Лудвиг Бит-

нер, наводом да је у Бечу, још 1911. године, био формиран посебан архив „Црне руке“ и да су у један досије, поред осталог, одлагани исечци из свих листова у Европи, који су писали о Црној руци.

На основу података о црнорукцима, прикупљених агентурним методом и из јавних извора, у бечком Министарству иностраних дела, после темељних анализа, закључено је да је „Црна рука“ „једна врста завере, која иде за својим властитим циљевима независно или против владе. „Народна одбрана“ је напротив, у неку руку, исказ народне воље која се од неколико година захуктала у одређеном правцу; њезини опште популарни циљеви јесу они које има готово сва интелигенција земље и њена организација, уколико постоји, стоји на располагању свакој влади“.

Имајући на уму наведене чињенице, основано је претпоставити да су црнорукци адекватно надзирани од аустроугарске обавештајне службе. Стога је загонетно зашто нису поменути у ултиматуму Србији од 23. јула 1914. године и зашто су, чак и касније, занемаривали њену улогу у атентату. Све аустроугарске оптужбе биле су везане за јавну српску организацију под називом „Народна одбрана“.

ЗАГОНЕТНО АНГАЖОВАЊЕ АУСТРОУГАРСКИХ ВЛАСТИ

Упркос чињеницама које су указивале на то да српска влада није била умешана у Сарајевски атентат, у аустроугарском ултиматуму предатом Влади Краљевине Србије, 23. јула 1914. године, тврди се супротно

„ИЗ исказа и признања виновника атентата од 28. јуна 1914. види се да је злочин сарајевски скован у Београду, да су оружје и експлозиве, којима су убице биле снабдевене, њима дали српски официри и чиновници, чланови Народне одбране, и најзад, да је и само пребацивање злочинаца у Босну и њиховог оружја било припремљено и изведено од стране шефова српске пограничне службе“. Зашто аустријске власти нису саопштиле српским властима идентитет свих осумњичених лица и искрено им помогле у установљавању истине, остало је непознато. Јер, аустроугарска обавештајна служба, посредством разгранате квалитетне агентуре међу цивилима и војницима у Србији, имала је солидан увид у расположење српских официра. То указује на могућност да је правовремено располагала одговарајућим обавештајним информацијама и о тајној, пре свега, официрској организацији „Ује-

дињење или смрт“. Стога је нејасно зашто је изостало њено помињање у ултиматуму Србији од 23. јула 1914. године.

У вези са евидентном ефикасношћу аустроугарске обавештајне службе у Србији, односно сазнавањем већине њених виталних тајни, наведене су и изведене многе чињенице. Поред осталог и то да је у досијеу пуковника Аписа записано да је веома способан генералштабни официр, да је генерал Божа Јанковић, пред-

Генерал Божидар Јанковић

седник „Народне одбране“ био агент Евиденциброа, да су стратегијски и тактички агенти аустроугарске обавештајне службе у владиним и невладиним структурама Србије правовремено откривале скоро све виталне српске тајне, дакле и о црнорукцима и да је бечка политичка елита, коришћењем расположивих обавештајних сазнања, предузимала низ успешних обавештајно-субверзивних акција и операција против Србије. С тим у вези, посебно треба имати у виду да је тоталитарни шпијунски и контрашпијунски систем Аустроугарске, од 1912. до 1914. године, правовремено открио и спречио неколико атентата на Фердинанда. Стога је нејасно зашто је, уместо да буде превентиван, остао пасиван у Сарајевском атентату, иако је располагао одређеним подацима о томе.

У јуну 1912. године оперативац Евиденциброа у Београду послао је извештај у Беч о атентаторима, „повезаним с Народном одбраном и српском владом“, који су послати из Србије у Беч да убију Фердинанда. По наводима тек врбованог агента у Београду, први атентатор био је Лазар Антић. Ако он не успе да изврши задатак, ангажовао би се други, студент по имену Јован Пуљо, који би прерушен у девојку и под лажним именом Зорке Вељићеве затражио аудијенцију код надвојводе Фрања Фердинанда и том приликом би га убио.

Србин из Војводине, студент у Инсбурку Милош Станковић, ухапшен је 25. јануара 1913, убрзо након што је својој познаници – келнерици причао да је члан неког тајног удружења и да је положио заклетву да ће у случају напада Аустроугарске на Србију одмах отићи у Беч и убити „онога који је најближи цару“.

У фебруару 1913. године у Трсту је ухапшен младић Марко Белути под оптужбом да је коцком био одређен да покуша да убије аустријског престолонаследника Фрању Фердинанда. Белути је признао да припада тајном удружењу *Cirkolo Indipendente Internazionale* у Милану и потом су ухапшена још два његова пријатеља, чланови тог удружења. Међутим, Белути је потом повукао своје раније исказе о

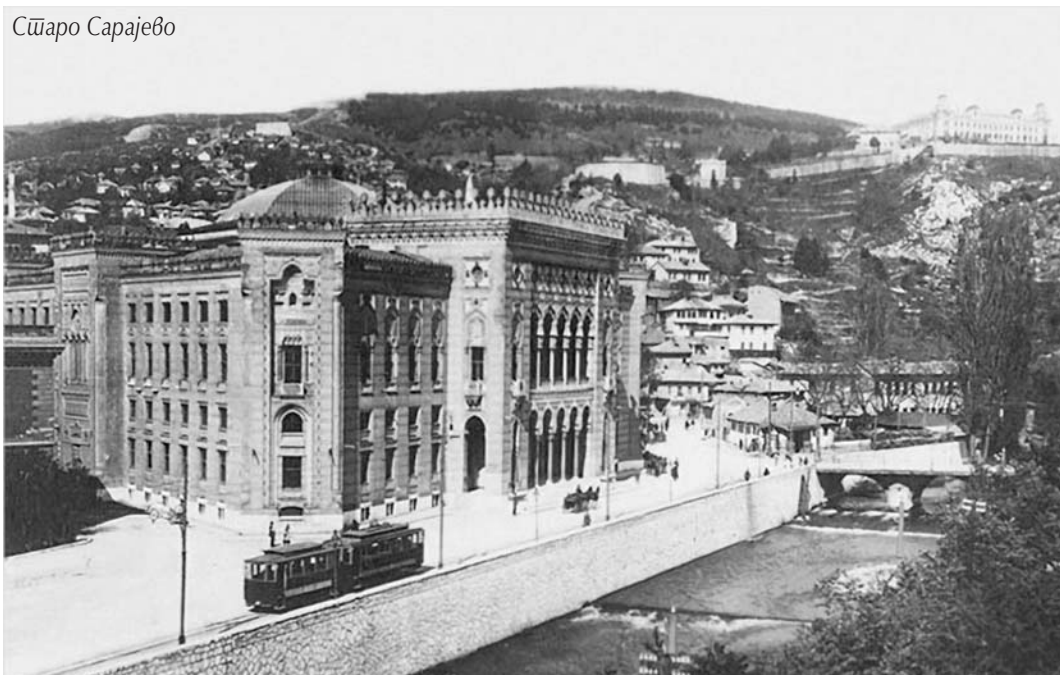
атентату, наглашавајући да његово тајно удружење желело само да испита ефикасност аустријских обавештајаца односно њихову евентуалну агентурну присутност у њиховом тајном удружењу.

Шеф земунске полиције Вуковић је 11 маја 1914. известио претпостављене у Бечу о томе да је група од 18 ђака Срба искључених из српске гимназије у Пакрацу, прешла у Србију, крајем марта 1914. године да доврши студије или добије неко запослење. Вуковић је упозорио да му је један од тих ђака, Јанко Покрајац, говорио „да он и његови људи воде рачуна кад његова царска и краљевска висост престолонаследник путује у Босну; они ће тад већ дати доказ, да је Босна српска земља”.

Наведена шпијунско контрашпијунска ефикасност даје довољно аргумената да је аустроугарска полиција 1913. године знала за атентаторске намере Гаврила Принципа, али да није предузела одговарајуће мере. Сличну чудновату несмотреност је показала према Принципу, Чабриновићу и Грабежу, док су путовали из Београда до Сарајева (28. мај – 4. јун 1914.) и за време њиховог боравка у Сарајеву, као и према другим атентаторима. Наиме, није открила ниједног атентатора, све до тренутка док се Чабриновић и Принцип нису сами „открили” нападом на Фердинанда.

Подсетимо да су се Принцип, Грабеж и Чабриновић раздвојили у Лозници 30. маја, односно Чабриновића је повереник Народне одбране Миливоје Јаковљевић пребацио чамцем из Малог Зворника (Србија) у босански Велики Зворник. Чабриновић се најпре јавио аустроугарском нареднику који му је прегледао пасош, а потом га је Јаковљевић испред стражаре повезао са општинским бележником Ђорђем Дакићем. Дакић је Чабриновића одвео у једну кафану, где је преноћио и сутрадан, супротно ономе што је казао нареднику који му је прегледао пасош (да ће путовати за Сарајево пешице преко Власенице) поштанским колима кренуо за Тузлу.

Старо Сарајево

ПАСИВНОСТ САРАЈЕВСКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Однос аустријске безбедносне службе према Чабриновићу у Великом Зворнику је двоструко загонетан. Прво, изостала је полицијска провера Чабриновићевог исказа о начину и релацији његовог пута у Сарајеву и, друго, није познато да ли је Ђорђе Дакић известио аустријске војне обавештајце о Чабриновићу.

Ђорђе Дакић је био двоструки шпијун – повереник Народне одбране и српске војнообавештајне службе и један од најбољих шпијуна Евиденцбироа против Србије. Та чињеница откривена је за време истраге над атентаторима у јулу 1914. године у Сарајеву, али није јој придат посебан значај (зашто?). С тим у вези, истражни судија Пфефер је рекао: „...Кад сам дао ухапсити Дакића, дошао је к мени у канцеларију један официр обавештајне службе аустроугарске војске и стао се пропитивати за њега, образлажући своју заинтересованост тиме да је Дакић био један од најбољих њихових шпијуна у обавештајној служби против Србије; али је и у списима српског пограничног официра тај Дакић био уведен као њихов повереник”. Није истраживано да ли је Дакић известио аустријског обавештајца о Чабриновићевом уласку у Босну и Херцеговину, а та чињеница би била врло важна.

И Чабриновићев боравак у Тузли, од 31. маја увече до 3. јуна увече је безбедносно интересантан (срео је два полицајца и од једног дознао када долази Фердинанд у Сарајево), а сумњиво је и зашто полиција у Тузли није обратила пажњу на Чабриновићеву хотелску пријаву с његовим именом (одсео у хотелу Пајка Марковића), када је знала да је он, пре годину и по дана, по захтеву Земаљске владе, због учешћа у штрајку типографа, био ухапшен и прогнан из Сарајева

у Требиње и био познат као један од револуционарно расположених омладинаца.

И други атентатори били су регистровани у полицији. Трифко Грабеж је у Тузли 18. новембра 1912. био ухапшен и осуђен на 14 дана затвора зато што је свог професора ударио песницом у лице, а Мухамед Мехмедбашић је због свог револуционарног расположења био под присмотром – надзором полиције у Стоцу код Мостара. Стога је прилично чудновато да полиција у Стоцу није проверила његов наводни одлазак у Мостар код лекара, 26. јуна, када је, заправо, отишао у Сарајево. Цветко Поповић је ухапшен у фебруару 1913. године, као један од 150 ђака младобосанаца, чланова тајних удружења. После хапшења, босанска Земаљска влада га је регистровала као „политички сумњивог” и ставила под полицијски надзор. У тој акцији саслушаван је и Гаврило Принцип. Васо Чубриловић је искључен из тузланске гимназије (1912) зато што је на једној светосавској прослави, када је почела да се свира аустроугарска химна, демонстративно напустио дворану.

Врло је сумњиво и то да ни босанска ни сарајевска полиција, у условима појачаних мера безбедности, није успела да открије ниједну чињеницу у вези са атентатом на надвојводу Фердинанда. То посебно зато што су на граници према Србији мере појачаног обезбеђења биле на снази већ две године (од 28. маја 1912. године). Земаљски поглавар генерал Поћорек, надлежан за Фердинандову безбедност у Босни, најпре 10, а затим 15. јуна 1914. године наредио је да се изврши најоштрији преглед свих странаца, а нарочито особа „из Србије, Црне Горе, Русије и Италије”. Такође, пошто је било све више озбиљних упозорења у вези са ризиком Фердинадове посете Сарајеву, није познато зашто Поћорек није наредио посебне мере безбедности за град Сарајево, где је планирано дуже задржавање надвојводе, осим што је полиција ојачана са још 50 жандарма. Упозорења су, додуше, садржала и предлог отказивања или одлагања посете.

На неколико упозорења шефа сарајевске полиције др Едмунда Гердеа и окружног начелника др Ибрахима Дефтердановића у вези са лично безбедношћу Фердинанда, чланови војничког одбора за његов дочек реаговали су подружливо: „Ви видите авети. Па та се фукара не може усудити да што учини”. Није уважен ни Гердеов предлог да се списак улица којима ће се кретати царска поворка саопшти грађанима само дан уочи Фердинандове посете, па је такво саопштење издато 23. јуна. Војни одбор за дочек, који су сачињавали официри из надвојводине Војне канцеларије и официри Генералног инспектората у Сарајеву, није уважио ни Гердеов предлог да се у обезбеђење Фердинанда укључи војска.

Шефу сарајевске полиције је за Фердинандово обезбеђење стајало на располагању 114 униформисаних полицајаца и шест детектива у цивилном оделу. У читавом систему безбедности у Сарајеву било је много опасних пропуста, првенствено у данима пре атентата, јер није откривено ништа сумњиво, нити је откривен потенцијални атентатор. Посебно је неразумна и несхватљива неопрезност система безбедности, испољена после неуспелог покушаја Недеља Чабриновића да убије Фердинада, јер је надвојводина посета

настављена као да се ништа није догодило. Тиме је Гаврилу Принципу пружена прилика да изведе успешан напад.

После атентата констатоване су и упућене озбиљне примедбе на предузете мере за безбедност Фердинанда. У ствари, због неефикасности у организовању и остваривању безбедносних мера, основано је оптуживан генерал Оскар Поћорек. Констатовано је да су те мере биле запрепашћујуће слабе. Међутим, нејасно је, односно велика је загонетка, шта је било посредни – незнање, неопрезност или нешто друго, као и зашто Поћорек није сносио никакву одговорност за надвојводину смрт. Та околност наводи на основу сумњу да је иза атентата у Сарајеву стајао неко много моћан у Хабзбуршкој монархији, коме је тај злочин био неопходан да се коначно обрачуна са Србијом, не водећи рачуна да тиме ризикује светски рат.

Критикујући ту безбедносну неопрезност која је несумњиво допринела успешности атентата у Сарајеву, мађарски гроф Тиса говорио је да су „најнеописивије прилике морале владати у сарајевској полицији, кад је било могуће да се шест или седам полицији познатих лица, наоружаних бомбама и револверима, могло поставити на дан атентата, на пут убијеног престолонаследника, а да полиција ни једног јединог није посматрала или одстранила”.

Очигледно је да гроф Тиса и бечки медији нису били обавештени о покушајима сарајевских полицајаца да се изборе за отказивање или одлагање престолонаследникове посете Сарајеву на највећи српски празник Видовдан, као и за организовање бољих и свеобухватнијих мера обезбеђење. Зато је у бечким листовима било и оваквих написа: „Да ли доиста може бити тако тешко да се познају фанатици у раздраженој омладини; да ли би било немогуће те политичке тице селице држати под присмотром? То ми не верујемо, а то је баш оно што полиција има да уради у опасном суседству Балкана, ако хоће да врши бар најситнију дужност... Сарајевска полиција подбацила је потпуно”.

Уместо закључка, важно је истаћи то да су током историје људског друштва извршени бројни атентати на многе државнике. Међутим, политичко убиство ниједног државника није закупило толику пажњу као убиство аустријског престолонаследника Фрања Фердинанда у Сарајеву 1914. године. Несумњиво је то зато што се тај атентат тенденциозно повезује са узроцима Првог светског рата, о којима су, и после сто година, евидентна опречна мишљења.

Сам атентат на Фердинанда представља нерешиву енигму, првенствено зато што су аустријске власти показале чудновату (запрепашћујућу) неопрезност у спречавању атентата и злокобну тенденциозност у процесу установљавања чињеница после атентата. Извориште таквог понашања је у лажној самоуверености да ће након брзог „кажњавања” (окупације) Србије написати историју према својим мерилима. Насупрот аустријској, званична Србија је, у складу са својим скромним могућностима, учинила одговарајуће напоре да спречи атентат. У томе није била успешна, јер су налогодавци и непосредни извођачи атентата били одлучни да не праве никакав компромис са аустроугарским окупатором. ■